

УДК 347.672-058.833

Горобченко Юлія Юріївна,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ У СПАДКУВАННІ ЗА ЗАПОВІТОМ ПОДРУЖЖЯ ТА СПАДКОВИМ ДОГОВОРОМ

Постановка проблеми. В ст. 1233 Цивільного кодексу України передбачено, що заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті [1]. Виходячи зі змісту даного поняття, можливо стверджувати, що для складання двом і більше особам єдиного заповіту одночасно не має правових підстав.

Проте, як виняток, в законодавстві існує поняття заповіт подружжя стосовно майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. Стаття 1243 Цивільного кодексу України передбачає, що подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності.

З даної норми вбачається, що подружжя може скласти спільний заповіт не на все майно, яким вони володіють, а лише на майно, що належить їм саме на праві спільної сумісної власності. Спільна сумісна власність – це майно, придбане подружжям під час шлюбу, якщо інше не передбачено законом або шлюбним договором, а також майно придбане в результаті спільної праці членів сім'ї, якщо інше не передбачено письмовою угодою між ними. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважних причин (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, а отже і предметом заповіту.

Виклад основного матеріалу. До прийняття нового Цивільного кодексу України 16 січня 2003 року, такого поняття як заповіт подружжя взагалі не існувало в українському законодавстві, тобто можливо стверджувати, що дане поняття є новелою нашого законодавства, яка запроваджена новим Цивільним кодексом України.

Згідно ч. 2 ст. 1243 Цивільного кодексу України у разі складання спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

Необхідно зазначити, що в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року, відсутній повний порядок дій, якими б користувався нотаріус під час оформлення спадщини в разі смерті одного з подружжя та другого із подружжя, якими складено спільний заповіт. Також відсутні форми відповідних свідоцтв. Всі ці моменти позбавляють нотаріусів можливості в безспірному порядку оформляти спадщину.

Як приклад розглянемо ситуацію посвідчення спільного заповіту подружжя на квартиру, яка належить йому на праві спільної сумісної власності.

Квартиру придбано в зареєстрованому шлюбі та оформлено документи на ім'я чоловіка. Першим помирає чоловік.

В даному випадку дружина може звернутися до нотаріальної контори із заявою про відкриття спадщини, пред'явити заповіт; просити переоформити на неї право власності на цю квартиру у зв'язку з необхідністю оформити субсидію.

В цьому випадку можливі такі дії нотаріуса: завести спадкову справу; перевірити за спадковим реєстром чинність заповіту подружжя; перевірити наявність майна, стосовно якого складено цей заповіт; якщо це нерухомість – витребувати правовстановлюючий документ, довідку з відповідної реєстраційної служби.

Нотаріус в змозі видати дружині на її ½ частку майна свідоцтво про право власності, а на ½ частку майна у праві спільної сумісної власності, що належала чоловікові, видати свідоцтво приблизно такої ж форми [2, 143].

Необхідно зазначити, що Міністерству юстиції України необхідно дослідити питання, розробити та затвердити форму свідоцтва про такий перехід, і лише при видачі цього свідоцтва нотаріус накладає заборону відчуження майна. Відповідно мають бути внесені зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року.

Також при укладанні заповіту подружжя нотаріусу необхідно брати до уваги те, що особи, які бажають укласти заповіт подружжя, мають перебувати в зареєстрованому шлюбі й на підтвердження цього факту надавати оригінал свідоцтва про шлюб. Фактичні шлюбні відносини не породжують права на спільний заповіт. Заповіт двох або більше (сторонніх) осіб, навіть пов'язаних родинними відносинами або віросповіданням, також буде нікчемним, оскільки правовідносини між цими особами не регламентовані законом. Тому нотаріус має право відмовити таким особам у посвідченні спільного заповіту.

Загальна «схема» спільного заповіту подружжя така: домовленість про перехід права власності на спільно набуте майно після смерті обох із подружжя до визначення спільним рішенням спадкоємців. Така схема є позитивною, оскільки розширює права громадян, спільне майно не потрібно поділяти, воно цілком переходить до зазначених спадкоємців, посилює подружні відносини тощо. Але в цій схемі є певні особливості, які потребують тлумачення. Так у разі смерті одного з подружжя вважається, що майно «переходить до другого з подружжя», однак для такого висновку немає підстав. В разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя, тобто другий із подружжя не вважається власником спільного майна. Навпаки, можна дійти висновку, що він втрачає право відмовитися від спільного заповіту, оскільки таке право існує лише за життя обох із подружжя.

Тому разом із позитивними рисами заповіту подружжя можна констатувати велику відповідальність такого роду заповіту та істотні обмеження, які зумовлені цим правочином.

Спадкоємцями цього майна будуть ті особи, які зазначені подружжям у заповіті. Вступити в володіння цим майном вони зможуть лише після смерті обох із подружжя.

Кожен із подружжя має право в будь-який час відмовитися від спільного заповіту. При цьому така відмова здійснюється за всіма правилами відмови від заповітів і підлягає нотаріальному посвідченню. Оскільки право на відмову передбачено тільки за життя подружжя, то після смерті одного з них, дру-

гий не має права скасувати чи змінити цей заповіт. У законі також ніде не визначено якими мають бути дії нотаріуса:

- якщо один із подружжя звертається із заявою про відмову від спільного заповіту, як перевірити нотаріусу «факт життя» іншого з подружжя;

- якщо формулювання (заява про відмову від спільного заповіту) не співпадає з термінами ст. 1254 Цивільного кодексу України «про скасування та зміну заповіту»;

- чи можна відмову дружини та чоловіка від спільного заповіту подружжя, якщо вони разом з'явилися до нотаріуса, виразити в одній заяві, чи це має бути заява від кожного з них [3, 154].

Після смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті, що робить неможливим розпорядитися цим майном. В Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено накладання заборони щодо відчуження майна при одержанні повідомлення про смерть особи, яка за життя склала спільний заповіт подружжя, вчинюється нотаріусом, яким заведено спадкову справу, на примірник поданого нотаріусу заповіту, про що надсилається повідомлення нотаріусу, який посвідчив заповіт. Нотаріус, який наклав заборону, знімає заборону відчуження майна при одержанні повідомлення про смерть другого з подружжя, що склали спільний заповіт [4].

Законодавець не дає прямої відповіді, які правові наслідки настануть у випадку, коли після смерті одного з подружжя, шлюб буде визнано недійсним. Закріплення в цивільному законодавстві заповіту подружжя дало можливість забезпечити гарантії недоторканості майна зазначеного в заповіті для обох з подружжя, а також для особи, яка вказана заповідачами. Але, в той же час, маючи бажання скласти спільний заповіт подружжя має бути достатньо обізнаним і про його недоліки.

Тому в нотаріальній практиці на сьогоднішній день склалася ситуація, коли заповіти подружжя практично не посвідчуються, а посвідчуються найрізноманітніші заповіти від кожного з подружжя окремо.

На сьогодні небагато українців знають, що, крім найбільш відомих – спадкування за заповітом або за законом, майно може перейти до іншої особи після смерті власника на підставі спадкового договору.

Законодавством України включено спадковий договір до Книги шостої Цивільного кодексу України, що, в свою чергу, зумовлює необхідність визначення правової природи спадкового договору, встановлення його специфічних ознак.

Так, Цивільним кодексом України визначено, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі можуть бути фізична або юридична особа.

Згідно з Цивільним кодексом України, сутність спадкового договору полягає в тому, що за таким договором відбувається розпорядження належним відчужувачеві майном ще за життя, але із набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача.

В літературі немає єдності думок з приводу того, чи є спадковий договір одностороннім, чи двостороннім договором. Одні автори стверджують, що спадковий договір є одностороннім, інші ж наполягають на тому, що спадковий договір двосторонній, оскільки права і обов'язки за договором покладаються як на відчужувача, так і на набувача.

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. Стаття 1304 Цивільного кодексу України встановлює вимоги до форми спадкового договору.

Так, спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [1].

Таку законодавчу вимогу щодо форми спадкового договору вважають цілком закономірною і такою, що повинна пред'являтися до спадкового договору, оскільки на підставі цього договору здійснюється набуття майна у власність і, як свідчить практика, здебільшого, це є нерухоме майно. А договори про передання нерухомого майна у власність згідно з вимогами цивільного законодавства підлягають нотаріальному посвідченню. Водночас майно, визначене у спадковому договорі, набувається у власність набувача після смерті відчужувача, а тому лише нотаріальне посвідчення договору може забезпечити реальний перехід майна від відчужувача до набувача.

Оскільки спадковий договір, передбачений главою 90 Цивільного кодексу України, не є підставою спадкування, а отже, відчужувач шляхом укладення цього договору не розпоряджається на випадок смерті, хоча й момент переходу майна у власність набувача й визначається моментом смерті відчужувача та й сам договір називають «спадковим», то до відчужувача не повинні застосо-

уватися вимоги, пред'явлені до особи, яка вчиняє особисте розпорядження на випадок смерті. Отож, до відчужувача у спадковому договорі не застосовують вимог ст. 1234 ЦК України, а саме те, що відчужувач може укласти спадковий договір лише особисто. А тому при укладенні спадкового договору відчужувач може діяти через представника. Такої ж позиції притримується Р.А. Майданик, який зазначає, що спадковий договір може бути укладений відчужувачем особисто або через представника [5, 17].

В Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено, що на майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робить запис на всіх примірниках договору. У разі смерті відчужувача, на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть, нотаріус знімає заборону відчуження. Після смерті відчужувача нотаріусу повертається правовстановлюючий документ на нерухоме майно, що було предметом договору, який приєднується до примірника спадкового договору, що зберігається у справах нотаріуса. На повернутому примірнику правовстановлюючого документа нотаріус робить відмітку про перехід права власності до набувача у зв'язку зі смертю відчужувача за спадковим договором.

Проблема спільної власності подружжя і можливості її правового врегулювання є об'єктом пильної уваги як вітчизняних, так і закордонних вчених (М. Антокольська, І. Жилінкова, Е. Чифранова, А. Фоков, Ю. Заїка, С. Фурса та інші). Як вказує А.П. Фоков, дослідження вчених у цій галузі привели їх «до висновку про вплив інституту права власності взагалі і спільної власності подружжя зокрема на розвиток цивільно-правових способів захисту, починаючи з її зародження (XI ст.) і закінчуючи сучасністю (XXI ст.) [6, 13].

На відміну від шлюбного договору, в якому обмежується правовий режим нерухомого майна і майна, що підлягає державній реєстрації, спадковий договір не передбачає будь-яких обмежень, пов'язаних з роздільною власністю подружжя. Цивільний кодекс України гарантує реальне застосування спадкового договору подружжя, встановивши правову норму, що забезпечує виконання спадкового договору – відповідно до статті 1307 Цивільного кодексу України нотаріус, що засвідчив спадковий договір, накладає заборону відчуження на майно, визначене в спадковому договорі, а заповіт, складений відчужувачем (у цьому випадку одним із подружжя) щодо майна, яке зазначено в спадковому договорі, є нікчемним.

Спадковий договір є істотним регулятором правовідносин подружжя, його застосування відо-

бражає реалізацію права подружжя як суб'єктів сімейного права регулювати відносини між собою за допомогою договорів. Це право, закріплене в Сімейному кодексі України, є новелою сімейного законодавства, оскільки в порівнянні з попередніми сімейними нормативними актами істотно розширює можливості договірному порядку регулювання правовідносин між подружжям. [7; 150]

Висновок. Аналіз регулювання такого роду відносин в інших правових системах з метою

з'ясування генезису спадкового договору в цивільному праві України свідчить, що інститут спадкового договору не існував ні в римському приватному праві, ні в німецькому звичаєвому праві, ні в інших європейських правових системах. Його поява в цивільному законодавстві України є результатом творчого переосмислення загальних положень речового та спадкового права, внаслідок чого спадковий договір можна вважати оригінальним інститут сучасного українського цивільного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року зі змінами // Офіційний вісник України. – 2003. – № 14. – Ст. 461.
2. Садихова Л. Особливості оформлення спадщини за спільним заповітом подружжя та за спадковим договором // Наук.-практ. журн. Мала енциклопедія нотаріуса. – 2009. – № 2 (44). – С. 143-144.
3. Садихова Л. Спадкування за заповітом // Наук.-практ. журн. Мала енциклопедія нотаріуса. – 2009. – № 2 (44). – С. 145-166.
4. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – Ст. 66.
5. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2011. – № 2 (22). – С. 14-18.
6. Фоков А.П. Особенности гражданско-правовой защиты общей собственности в России и за рубежом: брачный договор // Юрист. – 2004. – № 4. – С. 12-15.
7. Ахмач Г. Правові аспекти спадкового договору і заповіту подружжя // Практика виборчого процесу в Україні та проблеми його правового регулювання : зб. тез та доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18–19 листоп. 2005 р.). – О. : Юрид. л-ра, 2005. – С. 149-155.

Горобченко Юлія Юрьевна

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ В НАСЛЕДОВАНИИ ПО ЗАВЕЩАНИЮ СУПРУГОВ И НАСЛЕДСТВЕННОМУ ДОГОВОРУ

У статті розглядаються проблемні питання у спадщині подружжя за заповітом подружжя, а також за спадковим договором.

Ключові слова: спадковий договір, заповіт подружжя.

Горобченко Юлія Юріївна

ПРОБЛЕМНИ ПИТАННЯ У СПАДКУВАННІ ЗА ЗАПОВІТОМ ПОДРУЖЖЯ ТА СПАДКОВИМ ДОГОВОРОМ

В статті розглядаються проблемні питання в наслідстві подружжя за заповітом подружжя, а також за наслідковим договором.

Ключевые слова: наследственный договор, завещание супругов.

Horobchenko Yuliia Yuriivna

PROBLEMATIC ISSUES OF INHERITANCE FOR SPOUSES AND TESTAMENT HEREDITARY CONTRACT

The article deals with the problematic issues of inheritance for spouses testament spouses, as well as hereditary contract.

Keywords: hereditary contract testament spouses.